

**П.М. Григорук, д.е.н., доц.
Т.Ю. Федорова, аспір.**
Хмельницький національний університет

СКЛАДОВІ РЕГІОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Для забезпечення переходу на шлях сталого екологічного орієнтованого розвитку особливу увагу необхідно звернути на формування головних принципів схем і механізмів соціо-еколого-економічної системи, оскільки саме у даній системі визначаються особливості природних, соціальних і господарських умов функціонування регіону. Комплексне вирішення проблем еколого-економічного та соціального розвитку регіонів – це, безумовно, актуальне завдання сучасності. Можливість екологічно безпечного розвитку суспільства обумовлюється зв'язками і властивими їм закономірностями співіснування людини і природи. Визначаючи результатами своєї діяльності стан природного довкілля, експлуатуючи природно-ресурсний потенціал території, суспільство визначає рівень здоров'я, забезпеченості необхідними продуктами харчування, демографії населення, тобто все те, що формує рівень життя суспільства на цій території. У свою чергу, рівень життя населення багато в чому визначає екологічну ситуацію. Метою даної статті є визначення основних складових регіональної СЕЕС та можливості їх взаємодії в умовах сталого розвитку, адже сталий розвиток соціально-еколого-економічної системи розглядається як стійкість кожної з підсистем і системи в цілому, а в широкому сенсі – це динамічне функціонування усієї системи, включаючи усі види стійкості.

Ключові слова: соціально-еколого-економічна система; стійкість; сталий розвиток; регіональна політика.

Постановка проблеми. Екологічне зростання України в останні роки підтримується лише завдяки постійному використанню ресурсного потенціалу, що в свою чергу призводить до екологічної кризи. Загострення даної ситуації вимагає вивчення економічної системи та аналізу її з боку сталого розвитку. Для даного переходу необхідно сформулювати механізм соціо-еколого-економічної системи, оскільки саме у даній системі визначаються особливості природних, соціальних і господарських умов функціонування регіону. Вирішення проблем еколого-економічного та соціального розвитку регіонів – це одне із основних завдань сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідні українські та російські вчені В.Аніщенко, Л.Мельник, С.Бобильов та ін. присвятили ідеї паритетності сталого розвитку суспільства. Найбільш логічне і завершене концептуальне оформлення здобула ця ідея в наукових розробках Б.Данилишина, Я.Гинберген, С.Дорогунцова, В.Лук'янихіна, А.Федоришевої та ін.

Формування мети. Метою нашого дослідження є розробка теоретичних положень та рекомендацій щодо вдосконалення механізму формування соціо-еколого-економічної системи у контексті сталого розвитку регіону.

Викладення основного матеріалу. Наростання глобальних екологічних проблем, виникнення локальних криз і катастроф антропогенного походження, загрози для виживання людства призвели до необхідності перегляду шляхів подальшого розвитку цивілізації. Прийнято виділяти три їх можливих шляхи: антропоцентризм, біоцентризм, сталий розвиток.

Останнім часом більшість країн взяли курс на сталий розвиток. Сталий розвиток – шлях, ґрунтований на підтримці впродовж тривалого часу розширеного відтворення виробничого потенціалу, людських ресурсів і природного середовища. При стійкому розвитку забезпечується рівновага між трьома тісно взаємозв'язаними елементами системи: економічною, соціальною сферою і довкіллям [4].

Важливий аспект «сталого розвитку» – це формування цін на продукцію з урахуванням повних витрат виробництва, у тому числі і неявних – вартість відтворення природних ресурсів (екологічні витрати). Але це негативно вплине на конкурентоспроможність продукції, а значить і на динаміку економічного зростання. А також дасть можливість розвитку недобросовісної конкуренції і як наслідок збільшення витрат на діяльність служб з її виявлення і покарання [6].

На основі різних визначень поняття «регіон» можна розглядати як економічну категорію. З цієї по © П.М. Григорук, Т.Ю. Федорова, 2014 . . . єдиної системи продуктивних сил і виробничих стосунків, представляюча сукупність взаємозв'язаних природних і таких, що історично склалися економічних, національних, географічних, природних та інших елементів економічної системи; економіко-територіальне ділення єдиної економічної системи, де здійснюються прямі і зворотні виробничо-економічні, ресурсні, фінансово-кредитні і соціальні зв'язки в комплексному економічному розвитку;

соціо-еколого-економічна система (СЕЕС), регульована інституціональним середовищем і спрямована на формування сталого розвитку кожної з підсистем (економічною, екологічною і соціальною) [3].

Процес створення, обміну, розподілу і споживання матеріальних і економічних благ нерозривно пов'язаний з виробничою діяльністю людини, економічним зростанням суспільства. Виробничі стосунки, що виникають між людьми в ході цього процесу, прийнято називати економікою.

Економічні стосунки в суспільстві визначають усі інші громадські стосунки і є їх базисом. Виробничі стосунки, навіть якщо вони прямо і свідомо спрямовані лише на речово-енергетичний і інформаційний результат, мають також екологічний результат дії на природне довкілля. Результати таких стосунків змінюють людей, оскільки при цьому змінюється середовище існування людини і цих стосунків [1].

Соціальна система є взаємозв'язком різних соціальних груп, шарів і інститутів, що забезпечує ефективну взаємодію учасників ринку.

Економічні завдання традиційні: економічне зростання, якість, ефективність, здорова конкуренція і т. д. Вони рухливіші і вимагають розробки правил формальних інститутів, за допомогою яких впливають на неформальні [3].

Ясно, що неможливо добитися замкнутості економіки як окремої компоненти, оскільки економіка не може існувати без ресурсної бази, основою якої є природа і суспільство. Те саме можна стверджувати і щодо суспільства. А природа може існувати ізольовано, як окрема система (екосистема), не залежно від економіки і людини, в силу своєї первинності [1].

Екологічні завдання припускають забезпечення глобальної безпеки, збереження якості довкілля, якості життя, екологічної рівноваги. Коло соціальних завдань містить: подолання бідності, стабілізацію демографічних процесів, виховання загальнолюдських цінностей, збереження здоров'я і т. д.

Екологічні і соціальні складові системи консервативні і менш рухливі, тому впливають на формальні інститути за допомогою неформальних. Результатом економічного зростання в соціо-еколого-економічній системі є задоволення не лише матеріальних потреб людини, але й усього комплексу потреб, включаючи екологічні, наприклад, такі як потреба в екологічно чистому місці існування, екологічно чистих продуктах харчування.

Таким чином, СЕЕС – сукупність взаємозв'язаних економічних, екологічних і соціальних стосунків, регульованих інституціональним середовищем і спрямованих на формування сталого економічного розвитку. Інституціональне середовище має подвійний взаємозв'язок з соціо-еколого-економічним розвитком регіону. В той же час розвиток інституціонального середовища визначає розвиток самого регіону, можливості його економічного зростання і підвищення якісних параметрів населення. При реформуванні соціо-еколого-економічної системи необхідно враховувати особливості інституціонального середовища різних типів регіональної економіки, їх вплив на процеси виробництва, якість життя і довкілля [3].

У загальнонауковому розумінні система представляється як сукупність елементів, що знаходяться в стосунках і зв'язках між собою і, що утворюють певну цілісність, єдність. Для системи характерно не лише наявність зв'язків і стосунків між елементами (певна організованість), що утворюють її, але і нерозривна єдність з середовищем, у взаємовідносинах з якою вона проявляє цілісність [1].

СЕЕС у рамках регіону передбачає, з одного боку, раціональне використання природних ресурсів на основі ресурсозберігаючих технологій і безвідходного виробництва. Ці стосунки можна визначити як техніко-економічні. З іншого боку, стосунки між людьми складаються з приводу визначення прав власності на чинники виробництва (виробничі стосунки). Це – соціально-економічні стосунки. З третього боку, дбайливе ставлення людей до природи, охорона довкілля, високий рівень свідомості і духовного розвитку, здоров'я і позитивні демографічні процеси визначають еколого-соціальні стосунки [3].

Людські потреби реалізуються (задовольняються) в процесі активного освоєння людиною об'єктів природи. Виходячи з цього, розвиток суспільства супроводять протиріччя, основним з яких є протиріччя між необмеженими потребами і обмеженими ресурсами, і, передусім, ресурсами природи. Саме тому під час обґрунтування концепції сталого розвитку, в першу чергу, спиралися на потреби і обмеження, пов'язані зі здатністю природного середовища самовідтворюватися.

Таким чином, природне довкілля є одним з найважливіших чинників, що формують потреби і інтереси суспільства, супроводжуючи його розвиток. Тому найважливішою проблемою сучасності є екологізація свідомості людей і усього громадського життя. Вихід з ситуації, що склалася, полягає в тому щоб темпи, структура і культура споживання формувалися відповідно до екологічних обмежень [1].

Стійкість СЕЕС визначається стійкістю її екологічної підсистеми, яка є основоположною щодо соціальної і економічної підсистем. Якщо одна підсистема в системі функціонує, не узгоджуючись з іншими, її стійкість порушується [5].

Таким чином, соціо-еколого-економічна система – це сукупність взаємопов'язаних економічних, екологічних і соціальних відносин, які регулюються інституційним середовищем і направлених на формування сталого економічного розвитку.

Отже, СЕЕС – це система, основними структурними компонентами якої є суспільство, природа і економіка. У її структурі передбачається наявність наступних, що відбивають відповідні процеси, типів зв'язків:

1) економіко-екологічні, включають природокористування й інші види дії господарської діяльності на природне довкілля, що спричиняють за собою як забруднення довкілля відходами виробництва, нерациональну здобич і використання природних ресурсів, так і заходи з її оздоровлення і відвертання екологічних збитків;

2) екологічні такі, що проявляються як безпосередні зв'язки природи;

3) еколого-економічні, відбивають дії природного довкілля на умови громадського відтворення, що розкривають роль природи в забезпеченні економіки природними ресурсами і формуванні сировинної бази виробництва;

4) еколого-соціальні, характеризують природу як середовище життєдіяльності людини, джерело їжі та природних благ; як чинник, що визначає здоров'я людей і умови життєдіяльності людини;

5) соціально-екологічні, такі, що визначають суспільство як джерело трудових ресурсів, двигун науково-виробничих процесів, творця технологій і засобів виробництва;

6) економіко-соціальні, відбивають безпосередні взаємовідносини людей у сфері виробництва і споживання благ;

7) соціально-екологічні, такі, що визначають безпосередню дію, що проявляється в забрудненні природного довкілля відходами в результаті життєдіяльності людини;

8) соціальні, такі, що відображають характер функціонування індивіда в суспільстві, що визначають специфічне відношення особи до динаміки громадського процесу;

9) економічні, виникають внаслідок дії законів економік, особливості, що описують, і закономірності розвитку економічних явищ і стосунків [2, С. 4].

Головною причиною необхідності формування соціо-еколого-економічної системи є протиріччя між інтересами суспільства у збереженні та захисті довкілля й інтересами суб'єктів господарської діяльності, спрямованими на отримання максимального прибутку. Іншими словами, необхідно визначити оптимальний або наближений до нього Парето-стан економічної системи, за якого дотримуватиметься умова рівності між зовнішніми ефектами сторін, що суперечать [3].

Виходячи зі взаємодії компонент соціо-еколого-економічної системи, усі надбіологічні потреби суспільства об'єднуються в так звані еколого-економічні потреби. Еколого-економічні потреби – це інтегральна сукупність екологічних і економічних потреб в життєвих і духовних благах, пов'язаних зі взаємодією суспільства і природи на основі виробничої діяльності й відтворення людини.

Сучасне суспільство – це суспільство інформації і нових технологій, що є рушійною силою економічного зростання. Процес впровадження інновацій, що розширюється, в економіку не лише економічно розвинених, але і таких, що розвиваються держав, без сумніву відкриває потенційні можливості уповільнення небезпечно швидких темпів експлуатації обмежених природних ресурсів. Проте це може призвести і до негативних наслідків, пов'язаних, передусім, з виникненням нових форм забруднення і поширенням по планеті нових форм життя (внаслідок мутаційних процесів мікроорганізмів, флори і фауни, виникнення нових форм вірусів і генетичних захворювань), які здатні змінити напрями еволюції людства [1].

Саме системний підхід дозволить розв'язати низку завдань, які постають на шляху гармонійного сталого розвитку СЕЕС, зокрема прослідкувати і передбачити зміни у властивостях їхніх основних компонентів під впливом антропогенної діяльності суспільства, подолати фрагментарність бачення, впровадження та застосування головних важелів екополітики у здійсненні соціо-економічних реформ, формуванні умов сталого розвитку в Україні.

З погляду системного підходу, дослідження економічного розвитку регіону доцільно проводити за чотирма блоками:

- економічний, який характеризується динамікою економічного зростання;
- екологічний, що, відображає стан навколишнього середовища;
- соціальний, який показує рівень і якість життя населення;
- інституційний, який характеризує тип і структуру економічної системи [5, С. 139].

До основних рис сучасної соціально-еколого-економічної системи належать:

– становлення постіндустріального технологічного устрою, де її метою і одночасно найважливішим засобом вдосконалення стає розвиток людського капіталу, культури і науки. Для цієї системи характерне безперервне оновлення техніки, організації, економіки і соціальних стосунків, в яких беруть участь більшість населення;

– наявність проблеми узгодження економічної ефективності і соціальної справедливості, в результаті зростання чисельності маргінальних груп, які в силу фізіологічних або соціальних причин не мають змоги створювати і використовувати нові знання, необхідні для ефективної праці в постіндустріальній економіці;

– кастомізація товарів і послуг для масового споживача. Для сучасної продукції характерне скорочення життєвого циклу і довірча якість, тому для виробників стає необхідно впровадження брендової маркетингової стратегії. Наслідком цього є компетентний підхід у формуванні господарських структур, що обумовлює зростаючу роль малого бізнесу у виробництві як структури, що реалізовує не профільні компетенції великих виробничих холдингів;

– зростання обсягу інформації її асиметричність і необхідність якісної її обробки, що впливає на збільшення транзакційних витрат і обумовлює необхідність сталого розвитку, формування ефективної соціальної системи. Це підтверджується великою кількістю наукових робіт в цій галузі, які розкривають суть таких понять, як соціальне партнерство, соціальна відповідальність, економічний інтерес, мотиви, інститути, соціальні дилеми, інституціональний дизайн, соціальний капітал, соціальна мережа, довіра тощо і їх роль в економічному розвитку;

– погіршення стану довкілля, що поставило під сумнів концепцію «економічного зростання» і зумовило необхідність розвитку концепції «сталого розвитку» через екологізацію виробництва, формування екологічної культури. Але ця концепція має бути основою функціонування усїєї світової економіки, інакше інфлірування витрат на екологію призведе до неконкурентоспроможності її продукції на світових ринках;

– усе більш важливу роль посередника в регулюванні товарного ринку. Він переймає на себе ключову компетенцію – реалізацію товару, перерозподіл ризику і фінансових ресурсів. Так існуюча економічна теорія розглядає товарний ринок через систему взаємодії виробника і покупця, пояснює їх поведінку на ринку, тому існує гостра потреба у формуванні теорій, що розкривають економічну суть, мотиви, цілі поведінки посередника на ринку [6, С. 47].

Нині залишається насущною проблема об'єднання в єдину систему законів економіки і законів природи. Внаслідок цього спільний розвиток суспільства і природи має часто неузгоджений, позасистемний характер. Проте співіснування суспільства і природи, спроби екологізації наявних економічних законів, що пояснюють стан економіки і рівня життя суспільства і регулюють ці явища, призводять до виникнення на основі причинно-наслідкових, що зароджуються, соціо-еколого-економічних закономірностей.

Соціо-еколого-економічні закономірності (принципи) мають бути спрямовані на збалансованість взаємодії економіки, суспільства і природи, на синхронізацію їх розвитку, зв'язуючи їх в гармонійну єдину систему. Запорукою стійкості соціо-еколого-економічної системи є розуміння і прийняття суспільством існуючих природно-виробничих циклів і облік у своїй господарській діяльності еколого-економічних закономірностей [1].

Сталий розвиток соціально-еколого-економічної системи у вузькому значенні слова, розглядається як стійкість кожної з підсистем і системи в цілому, а в широкому сенсі - це динамічне функціонування усїєї системи, включаючи усї види стійкості [6, С. 49].

Висновки. Отже, слід зазначити, що дослідження основ формування, генезису розвитку і тенденцій функціонування соціо-еколого-економічної системи на регіональному рівні має базуватися на: виявленні специфічних особливостей регіонів (природні умови, демографічна ситуація, особливості георозположення регіону); визначенні рівня розвитку продуктивних сил і виробничих стосунків (пріоритетні види економічної діяльності, диспропорції економічного розвитку, ступінь розвиненості інфраструктури); визначення відповідності наявного правового базису для здійснення сталого розвитку в регіоні.

Список використаної літератури:

1. *Анопченко Т.Ю.* Структура социально-экономических и экологических составляющих системы комплексного развития территорий / *Т.Ю. Анопченко* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.journal-nio.com>.
2. *Бородин А.И.* Региональные экономические системы и их устойчивость / *А.И. Бородин, Н.Н. Киселева* // Вестник Удмуртского университета. – Экономика и право, 2011. – № 4. – С. 3–7.
3. *Желаева С.Э.* Институальные аспекты устойчивого развития социо-эколого-экономических систем различных типов / *С.Э. Желаева В.Е. Сактоев Е.Д. Цыренова.* – У-У. : ВСГТУ:2005. 153 с.
4. *Иванов В.А.* Методологические основы устойчивого развития региональных социо-эколого-экономических систем / *В.А. Иванов* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://koet.syktso.ru/vestnik/2011/2011-2/3/3.htm>.
5. *Кліменко О.В.* Формування соціо-еколого-економічної системи в регіоні в контексті сталого розвитку / *О.В. Кліменко* // Коммунальное хозяйство городов, 2012. – № 3. – С. 137–141.
6. *Овчинникова А.В.* Экономический рост в рамках устойчивого развития социально-эколого-экономической системы / *А.В. Овчинникова* // Вестник Удмуртского университета. – Экономика и право, 2012. – № 2. – С. 43–50.

ГРИГОРУК Павло Михайлович – кандидат технічних наук, докторант кафедри «Автоматизованих систем і моделювання в економіці» Хмельницького національного університету.

Наукові інтереси:

- сталий розвиток;
- регіональна політика.

ФЕДОРОВА Тетяна Юріївна – аспірант кафедри «Автоматизованих систем і моделювання в економіці» Хмельницького національного університету.

Наукові інтереси:

- сталий розвиток;
- регіональна політика.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2014.